

KUR'ÂN'IN İÇERİKSEL AÇIDAN İSLAM HAT SANATINA ETKİSİ*

Nurullah Yılmaz**

Öz

Kur'ân merkezli bir toplum inşa etmek İslam dininin hedefidir. Karanlık bir çağda vahiy insanlığa rehber olmuştur. İslam sanatları ve hat sanatı da vahyin rehberliğinden büyük bir pay almıştır. Geleneğine sınırsız bağlı Arap toplumu İslâmı birlikte hızlı bir şekilde şekillenmiştir. İslam hat sanatı icra eden hattatlar Kur'ânî bakış açısıyla güzeli arama çabası içine girmişlerdir. Görsel bir sanat olan hat sanatı İslam'ın güzelliklerini ortaya koymuştur. Bin yıllık bir geleneğe sahip olan İslam hat sanatı vahiyden beslenmiştir. Kur'ân-ı Kerim'in kendine mahsus bir yazı şekli bulunmaktadır. Mushaf'ların yazıları günümüze kadar özenle icra edilmiş sanat olarak ele alınmıştır. Gösterilen bu özen Kur'ân yazısı niteliğinde olan hat sanatı ile ilgili müstakil eserler yazılmasına neden olmuştur. Bu eserler ele alınırken Kur'ân'ın içeriğinden istifade edilerek kaleme alınmıştır. Çok eski devirlerden beri Kur'ân yazısına önem verilmiş "Resmü'l-Mushaf" başlığı altında yazıyla alakalı bilimsel ve teknik açıdan bilgiler verilmiştir. Alimler Mushaf yazısının kurallarına uymanın gerekli olduğuna işaret etmişlerdir. Kur'ân yazısının "tevkifi" olduğu görüşünü kabul etmeleri hasebiyle mana bakımından Kur'ân 'dan esinlenerek icra edilmesi ve ona muhalefet edilmemesi üzerinde durmuşlardır. Kur'ân bütün ilimlerde olduğu gibi sanat alanında da içerik ve biçim açısından büyük bir etki yaratmıştır. Bu çalışmamızda içerik bakımından Kur'ân'ın hat sanatına etkisi üzerinde durulmuştur. İslam hat sanatının kronolojik bilgisinden ziyade kapsamlı bir araştırmayla hat sanatının Kur'ânî yönüne dikkat çekilmiştir. Bunları ortaya koyarken tasnif yönteminden faydalanılarak İslam hat sanatının üslubundaki metot ve uygulama hususundaki Kur'ân'ın etkisi yorumlanmaya çalışılmıştır. Bu alandaki çalışmaların yetersiz olması nedeniyle çalışmanın hat sanatının günümüze kadar Kur'ân merkezli geliştiği iddiaları kapsamında yola çıkılarak Kur'ân'ın içerik bakımından hat sanatına olan etkisine dair sonuçlar bildirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk İslam Sanatları, Kur'ân, Sanat, İslam Sanatları, Hat.

* Bu makale *İslam Hat Sanatının Şekillenmesinde Biçim ve İçerik Açısından Kur'an'ın Etkisi* başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Dr. Araştırma Görevlisi, Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü, Türk İslam Sanatları Anabilim Dalı.

e-mail: nr_llh_65@hotmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5274-3189>

Atıf/Citation: Yılmaz, Nurullah. "Kur'ân'ın İçeriksel Açıda İslam Hat Sanatına Etkisi". *BAİD* 17 (Haziran 2023), 117-138.

THE EFFECT OF THE QUR'AN AS CONTENT ON ISLAMIC CALLIGRAPHY

Abstract

Creating a Qur'an-centered society is the goal of Islam. The Arab society, which is deeply attached to its tradition, was quickly shaped with Islam. In a dark age revelation has been a guide to humanity. Islamic arts and calligraphy also took a large share from this guidance of the revelation. Artists performing Islamic art have tried to search for the beautiful from the perspective of the Qur'an. Calligraphy, a visual art, revealed the beauties of Islam. Islamic calligraphy, which has a thousand-year tradition, has benefited from revelation. The Qur'an has a unique writing style. The writings of the mushafs have been handled as art that has been meticulously performed until today. Due to this meticulousness, individual works were written about calligraphy, which is the script of the Qur'an. While these works were being handled, they were written by making use of the content of the Qur'an. Scientific and technical information about the text has been given under the title of "Resmü'l-Mushaf". Scholars have pointed out that it is necessary to follow the rules of the Mushaf script. Since they accepted the view that the Qur'anic writing is "Tevkifi", they emphasized that it should be performed by being inspired by the Qur'an in terms of meaning and not to oppose it. The Qur'an has had a great influence in the field of art as well as in all sciences in terms of content and form. In this study, the effect of the Qur'an on calligraphy in terms of content is emphasized. Attention has been drawn to the Qur'anic aspect of calligraphy through a comprehensive research rather than chronological knowledge of Islamic calligraphy. While doing these, the effect of the Qur'an on the method and application of the style of Islamic calligraphy was tried to be interpreted by making use of the classification method. Since the studies in this field are insufficient, starting from the scope of the claims that the art of calligraphy has developed so far as the Qur'an-centered, the results regarding the effect of the Qur'an on the art of calligraphy in terms of content have been reported.

Keywords: Turkish Islamic Arts, Qur'an, Art, Islamic Arts, Calligraphy.

Giriş

Kur'ân, Cebrail (as) vasıtasıyla Hz. Peygamber nezdinde insanlığa indirilmiş kutsal/ilahî bir kitaptır. Kur'ân, okuryazar oranının az olduğu, dolayısıyla da yazılı metinlerin yok denecek sayıda olduğu Arap yarımadasında inmeye başlamıştır. Vahyin ilk ayetinin oku olması, bir diğer ayette ise kaleme yeminle başlaması Kur'ân'ın yazıya ve okumaya verdiği önemi ortaya koymaktadır. Böylece Müslümanlar Kur'ân'ın bu ilkelerini benimseyerek okumayı, ilmi ve ilmi kaynakları olan yazıyı Kur'ân anlayışıyla hayatlarının her safhasına tatbik etmişlerdir.

Kur'ânî bakış açısıyla değer kazanan yazı günümüze kadar sanat olarak gelmiştir. Kur'ân merkezli bir hat sanatının oluşması büyük bir ayrıcalığa sahiptir. Zira Arap coğrafyası yazı bakımından sınırlı seviyede iken İslam ve Kur'ân ile yazı medeniyetine dönüşmüştür. Bunun en önemli sebebi Kur'ân'dır. Hat sanatı Kur'ân'ın yazılması ile önem kazanması hasebiyle İslam Sanatları içerisinde müstesna bir yer edinmiştir. Kur'ân-ı Kerim tarihin her döneminde farklı alanlarda incelenerek ilmi açıdan yeni bilgi ve konularla ele alınmıştır. İslam sanatları ilmi de bu araştırmalar arasında yerini almıştır. Kur'ân'ın mesajını tüm insanlığa aktarmak için pek çok yöntem kullanılmıştır. Bu

yöntemlerden biri de Kur'ân'ın estetik anlayışıdır. Hat sanatıyla Kur'ân estetiği en güzel biçimde ifade edilmektedir.

Yazı sanatının ilerlemesi ile çok kıymetli Mushaf lar hat sanatıyla kaleme alınmıştır. Mushaf lar insanlar için çok mühim kaynaklardır. Zira Mushaf lar sanatsal açıdan insanların duygu, düşünce ve gözlerine hitap edecek şekilde yazı ve motiflerle süslenmiştir. Müslümanların Kur'ân 'a duydukları saygı ve sevgi nedeniyle Mushaf yazısı sanat seviyesine ulaşmıştır. Hattatlar Kur'ânî perspektifle hat sanatını ele almışlardır. Dolayısıyla lafzî ve mana bakımından yazıyı ele alan ayetler ışığında hat sanatına ve malzemelerine kutsiyet atfedilmiştir. Kur'ân'dan çıktığı ve Kur'ân'ın bu sanatın en büyük kaynağı olduğu belirtilmektedir. İnsanı muhatap alan Kur'ân beşerî bir lisanla ifade edilmesi onun bu sanata kaynaklık etmesinin ana sebebi sayılmaktadır. İslam sanatları İslam vahyinin hem içeriğiyle hem de biçimiyle iç içe olduğunu sanatın manevi fonksiyonları göstermektedir.¹ Hat sanatının İslam sanatları arasında bu manevi fonksiyonları görsel biçimde en güzel şekilde ifade eden sanat olduğu söylenebilir.

1. İslam Hat Sanatı

Hat kelimesi sözlükte “Yazmak, çizmek, kazımak, alamet koymak, ince, uzun yol ; birçok noktanın birbirine bitişerek meydana gelen çizgi ve yazı; duygu ve düşüncelerin belli işaret ve şekillerle ortaya konulması” gibi manalara gelir. Terim olarak “yazıyı estetik ölçülere bağlı kalarak güzel bir şekilde yazma sanatı” anlamında kullanılır. Özellikle İslâm kültüründe “Hatt” (الخط) okuma ve yazma aracı olan yazı ve sanat yazısı, hüsn-i hat dediğimiz güzel yazı mânalarında kullanılmıştır. Hat, estetik kaide ve kurallara bağlı kalınarak ölçülü bir biçimde güzel yazı yazma sanatıdır; ancak hat İslâm yazıları için kullanılan bir terimdir. İbn Haldun ise Hat sanatını “Kitabet (hat, yazı), insanın zihnindeki anlamlara işaret eden sözlü kelimeleri, (yazılı olarak) ifade eden harf şeklindeki resim ve biçimlerdir.” şeklinde tarif etmektedir.²

Mahmud Bedreddin Yazır *Kalem Güzeli* adlı eserinde yazıyı (hattı) evrensel bir perspektifle canlı beyin şebekesine benzetir. Nitekim o, yazıyı “(...) dilin eli, elin dilidir. Kafanın mizanı, gönlün tercümanıdır. İradenin ölçüsü, ruhun aynasıdır. Cesette ruha benzer. Yazı, akıllara elçi, marifetlere silâh, ilimlere hüccet, Medeniyetlere senettir. Yazı, sinesinde sırlar saklayan, çehresinde göz ve gönül sürûru taşıyan, mesafeleri düren, devirleri ânlara sokan, geçmişi geleceğe bağlayan sihirli bir bedîadır. Rabbânî bir hakikattir. Yazı, hafızanın yükünü hafifletir. Güzeli yazı bunu daha da azaltır. Gözü ve zihni erken yorulmaktan

¹ Seyyid Hüseyin Nasr - Ahmet Demirhan, *İslam Sanatı ve Manevîyatı* (2017), 13.

² Abdurrahman İbn Haldun, *Mukaddime-i İbn-i Haldun*, çev. Halil Kendir (Ankara: İmaj, 2004), 2/386.

korur. Fikrin işlemesine, olgunlaşmasına yarar. Sözü düzenler. İfadeyi kuvvetlendirir. Dili dizginler. Düşünmeye zaman, düzeltmeye imkân verir. Kâtibini edîb, hattatını zarîf yapar, çeşitli ihtiyaçlara, bunlarla mütenasib yeni yeni keşiflere yol açar, kişiye nimet, fakîre devlet, zengine şeref, âleme ziyet, yoklukta celîs, gurbette enîs olur, yazana nam verir, okuyana şan." şeklinde tefsir etmektedir.³

İslam sanatları içerisinde insanların tutum ve davranışlarını en çok etkileyen sanat dalı İslam hat sanatı olmuştur. İslam hat sanatı ele, göze kalbe ve ruha hitap ederek maddi ile manevi olanı bir araya getirerek estetik bir anlayışla resmeden idrakin eseridir. Hat sanatı yazı ile vücut bularak, sesler yerine görsel olarak mesaj verir. Bakmayı değil görmeyi esas alır.

İçinde hiçbir kötülük barındırmayan İslam sanatlarının bir dalı olan İslam hat sanatı Kur'ân'ın güzelliklerini insanın kendi mizacına uygun olarak bütün yönleriyle İslam'ın özünü ifade eder. Hat sanatı diğer İslam sanat dallarının da destekçisi mahiyetindedir. Hat sanatı haddi zatında Kur'ân sanatıdır. İslam hat sanatı cismani aletlerle uygulanan bir sanat olsa bile aslında ruhi bir hendedir. Zira hat sanatı tarif edilirken "cismanî aletlerle icra olunan ruhi bir hendedir." diye tarif edilmektedir.⁴

Hat sanatı icra edilirken estetiğin ve zarafetin kaidelerine bağlı kalacak şekilde muayyen bir ölçü ve düzen içinde insanın yeryüzündeki amacını ifade eden bir tamlamadır. Zira insan imar ve inşa eylemlerini kullanarak yeryüzünü süslemekle görevlidir. Bu süsleme unsuru ise hat sanatı ile apayrı bir şekilde tezahür etmiştir. Kur'ân 'ı güzel yazma iştiağından doğan İslam hat sanatı diğer İslam sanatları içerisinde en zarif, en naif ve en sistemli olanıdır. Asırlarca bu sanat dalıyla uğraşıldığı için malzeme ve üslup açısından zengin bir yelpazeye sahip olmuştur. İslam hat sanatı sınırlılık içinde sınırsızlığı ve sonsuzluğu ifade etmektedir. Dolayısıyla hat sanatı ile yapılan her çalışma sonsuzluk içinde devam etmektedir. Hat sürekli tekrarlardan oluşmaktadır. Bu yüzden hat sanatı kişinin somut âlemden soyut âleme geçiş dönemini hazırlamaktadır. Böylece hat sanatıyla mükemmele ulaşmak hedeflenmiştir. Zira hat sanatı üslubuyla, ölçüsüyle, kalemiyle, kâğıdıyla ve bütün malzemeleriyle mükemmel olmayı amaçlamıştır. İslam ülkelerinde hat sanatına, eğitim ve öğretimine büyük ilgi gösterilmiş, bu faaliyetler ciddi bir disiplin içinde yürütülmüştür. Verilen eğitim öğretim sonucunda zamanla hat ekolleri oluşmuş ve hat sanatı bu ekollere bağlı kalarak oluşumunu tamamlamıştır. Hat sanatı ve kitap sanatlarının ta'limi için 1915'te Osmanlı

³ Mahmud Bedreddin Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli* (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı, 1989), 1/9.

⁴ Muhammed Tahir Kürdi, *Tarihu'l Hatti'l Arabi ve Adabuhu* (el-Mektebetu'l Hilali, 1939), 8.

Dönemin’de “Medresetü’l-Hattatin” müessesesi kurulmuş, eğitimi tamamlayan mezunlara bu kurumdan resmi hüviyete sahip hocaların mührü basılı icazetnameler verilmiştir.⁵

Bütün sanatlar gibi hat sanatı da yöneticiler ve saray mensupları tarafından desteklenmiştir. Ancak hat sanatı sadece saraya has olmayıp, halkın teveccüh ettiği bir sanat olarak ortaya çıkmıştır. Hat sanatını meslek edinenler de olmuştur. Dolayısıyla hat sanatından doğan ihtiyaçlar nedeniyle bu sanat bir sektör haline gelmiştir. Böylece hat sanatı birçok kişinin kazanç kapısı olmuştur.⁶

2. Hat Sanatında Yazı Çeşitleri

Kaynaklarda İslam hat sanatının birçok türünden bahsedilmiştir. Hat sanatı yazısının çeşitlenmesi sanatsal bir sınıflandırmadır. Hat yazısının bütün çeşitlerinde köken bakımından harflerin hepsi aynıdır. Yazı Müslüman toplumundan çıktığı ilk andan itibaren sanat olarak kabul edilmiş ve işlenmiştir. Dolayısıyla İslam hattı kullanıldığı alanlara binaen çeşitlenmeye başlamıştır.⁷

Hat yazısı asırlarca belli bir potada eritilerek güzelleştirilmiştir. Estetik bakımından güzelleşen yazı çeşitlenerek sınıflandırılmıştır. Aklam-ı sitte başlığı altında toplanan hat yazısı Hz. Peygamber dönemine kadar dayanmaktadır. Zira hat yazısı türlerinin kaynağı köşeli ve yuvarlak karakterli yazılardır. Hat yazısının ana hatları İbn Mukle (ö. 328/940) ile keşfedilmiş, İbn Bevvab (ö.413/1022) ile belirlenmiş ve nihayetinde Yakut el-Musta’simi (ö.698/1298) tarafından hattın kaideleri konmuştur.⁸ Hat yazısı katiplerin sanatsal birikim ve tecrübeleriyle sanat seviyesini yakalayarak en güzel kıvama ulaşmıştır.

VIII. asrın sonlarından itibaren hat üstatlarının güzeli arama çabalarının sonucunda ölçülü bir biçimde şekillenmeye başlayan yazılar “aslî” ve “mevzun hat” adlarıyla anılmıştır. İbn Mukle’nin (ö. 328/940) nizam ve âhengini kurallara bağladığı bu yazılara “nisbetli yazı” anlamına gelen “mensûb hat” da denilmiştir.⁹ Böylece hat sanatı yazı çeşitleri belirlenmiş ve bu yazılar

⁵ M Uğur Derman, “Hattat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/97.

⁶ Osman Mutluel, “İslam Düşüncesinde Hat Sanatı veya Kalemin Şarkısı”, *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/6 (2013), 867.

⁷ Süleyman Berk, *Devlet-i Aliyye’den günümüze hat sanatı*. (Ankara: İnkılab Yayınları, 2013), 58.

⁸ Muhittin Serin, *Hat sanatı ve meşhur hattatlar* (İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San’at Vakfı, 1999), 78.

⁹ M Uğur Derman, “Hat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/428.

günümüze kadar ulaşmıştır. Ortaya çıkan hat çeşitleri belli başlı ekoller riyasetinde gelişimini tamamlamış, üsluplarının kurallarını vaaz etmiş bir biçimde sanat olma yolunda ilerlemiştir. İlk başta Mushaf hattı olarak bilinen müstedir (meşk) yazı daha sonraki asırlarda kemale ulaşmış farklı yazı stilleri ile vücut bulmuştur. Bu yazı stilleri hem Mushaf'lara hemde diğer alanlara rahatlıkla uygulanmıştır.

a) Ma'kılî

İslam yazısının karakteristik ilk şekli ma'kılî yazısıdır.¹⁰ Ma'kılî yazı çizgileri bulunmayan tamamen düz harflerden oluşan bir yazı türüdür.¹¹ Bu yazı ince ve kalın olmak üzere iki türdür.¹² Ma'kılî diğer hat çeşitlerinin esas kaynağı kabul edilmektedir. Himyer yazısından türeyen Arap yazısının temel yazı türlerinden biri olarak kabul edilen bu hat, mimari eserlerde abidevi yazı olarak kullanılmıştır.

b) Kufi Hattı

İslam'ın gelmesiyle birlikte altıncı asra kadar özellikle Mushaf yazımında isti'mal edilen ve mimari eserlerin süslemelerinde ve kitabelerinde uygulanan celi olarak bilinen yazı çeşididir.¹³ Mahmud Bedreddin Yazır Kufî hattını "Hurufu hem musattah ve hem müdevverdir." şeklinde tarif etmektedir.¹⁴ Kufî hattı tamamen hattatın fitri duygularının hâkim olduğu için Ma'kılîdeki donuk hendese yerini ruhi bir hendeseye bırakmıştır.¹⁵ Kufi Tüm hat çeşitlerine kaynaklık ettiği için "Ümmü'l-huttut" denilmiştir.¹⁶ Kufi hattının en meşhur hattatları Hz. Ali (599-661) ve İbn Mukle olduğu söylenmektedir.¹⁷ Kufi atik, Basit kufi, Yapraklı kufi, tezyini Kufi, Çiçekli Kufi ve Örgülü kufi gibi çeşitleri bulunmaktadır.

c) Aklam-ı Sitte

İslam yazıları içerisinde farklı tarz ve üsluplara sahip Akalm-ı sitte ya da Hutut-i Mevzune-i Asliyye şeklinde altı çeşit yazı bulunmaktadır. Bu tarz ve üsluba sahip yazılar İbni Mukle ve İbni Bevvab tarafından yuvarlak karaktere sahip yazılar içerisinde seçilmiş, Yakut el- Musta'simi tarafından ise kuralları ortaya

¹⁰ Beşir Ayvazoğlu, *İslâm Estetiği ve İnsan* (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 117.

¹¹ Habib, *Hat ve Hattatun*, çev. Samiye Muhammed Celal (Kahire: el-Metabiu'l Emire, 2010), 102.

¹² İlhan Özkeçeci, *Hat Sanatını Tanımak* (İstanbul: Yazıgen, 2017), 84.

¹³ Muhittin Serin, *Hat Sanatı Tarihi* (İstanbul: Kubbealtı, 2019), 1/163.

¹⁴ Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 1/79.

¹⁵ Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 1/80.

¹⁶ Ahmed Abdulhalim Sami, *el-Hattu'l Kufiyü'l-Hendesî el-Murabba'a* (İskenderiyye: Müessesetü's-Şebabi'l-Camia, 1991), 64; Özkeçeci, *Hat Sanatını Tanımak*, 97.

¹⁷ M Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografa ve Diplomatik İlmi* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992), 34.

konmuştur.¹⁸ Kufî yazısının geliştirilmiş halinden Sülüs, Nesih, Muhakkak, Reyhani, Tevki' ve Rik'a hatları meydana gelmiştir.¹⁹ Aklam-ı sitte genellikle bu şekilde sınıflandırılmaktadır. Ancak Rik'a, Divanî, Sülüs, Ta'lik, İcazet ve Nesih şeklinde sınıflandırılanlarda vardır.²⁰ Ta'lik hattını aklam-ı sitteye ekleyerek yazı çeşidini yediye çıkararlarda olmuştur.²¹ İbn Mukle tarafından Aklam-ı sitte yazılarının harfleri şekilleri, kaideleri, usulleri noktaları ve daireleri göz önünde bulundurularak her hatta görüntüsüne uygun şekilde isim verilmiştir. Aklam-ı sitte yazılarının isimleri terim olarak çok eskiye dayanmaktadır. Bünye olarak farklı olan bu yazı çeşitlerinin harf şekillerinin esas ve cevheri aynıdır.²²

d) Diğer hat Çeşitleri

İslam hat sanatında aklam-ı sitte dışında günümüze ulaşmış ve sanat olarak icra edilmiş hat çeşitleri de bulunmaktadır. Aklam-ı sitte dışındaki hatların belli bir gayeye hizmet etme amacıyla ortaya çıktığı söylenebilir. Bu yazıların ya gizlilik ifade eden yazışmalar için ya da o günün diğer mühim olayına binaen icra edildiği anlaşılmaktadır. Kaynaklarda yer alan Aklam-ı Sitte dışındaki hatlar; Divanî, Ta'lik ve Siyakat olarak zikredilmektedir.

3. Hat Sanatında İcra Edilen Malzemeler

Sanatsal bir eserin meydana gelmesinde zekâ, kabiliyet, bilgi ve gayretin yanında araç gereç ve tekniğin de mühim bir yeri vardır. Her güzel sanatta olması gereken bu hususlar, hat sanatı için de geçerlidir.²³ Hat sanatında bilgi ve kabiliyetten başka kâğıt, kalem ve mürekkep başta olmak üzere maddi aletlere de ihtiyaç olduğu bilinmektedir. Bu araçların güzel hat örnekleri ortaya konması adına ayrı bir ehemmiyeti vardır.²⁴ Hat sanatında kullanılan malzemelerin mükemmelliği, hattatın başarısını etkiler. Hat sanatı için belirlenen tüm malzemelerin hazırlanması ve layıkıyla kullanımı çok uzun bir tecrübe ve bilginin mahsulüdür.²⁵ Hat sanatının temel malzemeleri kalem, kâğıt ve mürekkeptir. Bunların yanı sıra hokka, bıçak/kalemtraş, divit, mıstar (cetvel), makta (kesim tablası), altlık gibi hat sanatına mahsus malzemeler

¹⁸ Serin, *Hat Sanatı Tarihi Cilt*, 1/168.

¹⁹ Şinasi Acar, *Türk Hat Sanatı* (İstanbul: Antik Kültür Yayınları, 1999), 21.

²⁰ Kürdi, *Tarihi'l Hatti'l Arabi ve Adabuhu*, 100; Ahmet Uğur, *Epigrafi ve Paleografi* (Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Yayınları, 1983), 6.

²¹ Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 1/82; Serin, *Hat Sanatı Tarihi Cilt*, 1/177.

²² Serin, *Hat Sanatı Tarihi Cilt*, 1/168.

²³ Serin, *Hat Sanatı Tarihi Cilt*, 1/813.

²⁴ Yazır, *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*, 1/161.

²⁵ Serin, *Hat Sanatı Tarihi Cilt*, 1/813.

mevcuttur. Bunlara o kadar çok önem verilmiştir ki üretimleri birer sektör, hatta birer sanat dalı haline gelmiştir.²⁶

4. Kur'ân'ın Hat Sanatına etkisi

Kur'ân Müslümanların her alanında yer almıştır. Beşerî bir dil ile ifade edilmesi hasebiyle sosyal, siyasî ve sanatsal alanlarda Kur'ân etkisi bariz bir şekilde görülmektedir. İslami ilimlerin ana kaynağı Kuran'dır. İslam sanatları ve yan dalları icra edildiğinde başvurdukları ilk kaynak Kur'ân'dır. İkinci kaynak olarak hadisler referans alınmıştır. Dolayısıyla İslami sanatlar İslam vahyin içeriğiyle şekillenmiştir. İslam hat sanatı içerik bakımından en çok Kur'ân etkisinde kalan sanat dalıdır.

4.1. Kur'ân

Kur'ân varlığıyla biçimsel ve içeriksel olarak Müslüman hayatının her alanında görülmektedir. Dolayısıyla Kur'ân İslam sanatları ve onun diğer dallarını etkilemektedir. İslam sanatının Kur'ân'dan çıktığı ve Kur'ân'ın bu sanatın en büyük kaynağı olduğu belirtilmektedir. İnsanı muhatap alan Kur'ân'ın beşerî bir lisanla ifade edilmesi bu sanata kaynaklık etmesinin ana sebebi sayılmaktadır. İslam sanatlarının İslam vahyinin hem içeriğiyle hem de biçimiyle iç içe olduğunu sanatın manevi fonksiyonları göstermektedir.²⁷ Bu yüzden İslam sanatları "Kur 'ani sanattır" şeklinde ifade edilmektedir.²⁸ Kur'ân bütün kültürel ve sanatsal alanları etkilediği gibi plastik sanatları da etkilemiştir.

İslam sanatları kaynağı araştırılırken batını yönü ön plana çıkmaktadır. İslam sanatının kaynağı veya kökü söz konusu olduğunda İslam'ın batını yönünün dönülmesi gereken yer olduğu belirtilmektedir. Seyyid Hüseyin Nasr bu durumu şu sözlerle ifade etmektedir. "İslâm sanatının iki kaynağı, bâtinî gerçekliği ve kutsal varlığı ile Kur'ân ve İslâm dünyasında görülmez bir varlık olarak bulunan Peygamber'in ruhunun asıl özüdür. Bu öz, yalnızca Hadîs ve Sünnet aracılığıyla değil, aynı zamanda Allah'ı aramış olan ve hâlâ arayan kimselerin kalplerindeki kavranılamaz bir yol ve O'nun Kutsal İsmi'ni ananların solumuş olduğu ve hâlâ soluduğu hava aracılığıyla varlığını sürdürür. İslâm sanatının kökeni, kozmosun ana hakikatleri de olan Kur'ân'ın bâtinî hakikatlerinde ve Muhammedî bereketten akan Peygamberî özün manevî hakikatinde aranmalıdır. Kur'ân tevhid öğretisini oluştururken, Peygamber de bu kesret âleminde tevhîdin tezâhürünü ve Allah'ın yaratmasında bu tevhide

²⁶ Özkeçeci, *Hat Sanatını Tanımak*, 210.

²⁷ Nasr - Demirhan, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, 13.

²⁸ İsmail Raci el-Faruki - Luis Lamia el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, çev. Mustafa Okan Kibaroglu - Zerrin Kibaroglu (İstanbul: İnkılab Yayınları, 1997), 202.

şahitliği oluşturur. “Muhammedun rasûlullah” olmasaydı, kim “Lâ ilâhe illallâh”ı sinayabilirdi. O Muhammedî bereket nereye akmışsa ve hâlâ akmaya devam ediyorsa, kutsal İslâm sanatını mümkün kılan hayli yaratıcı eylemin kökeni de orada aranmalıdır; çünkü form, zaman ve mekân dünyasında Kur’ân’ın bâtinî boyutunda barındırdığı hakîkati billurlaştırmanın mümkün olması, yalnızca bu bereket sayesinde. Kur’ân ve Muhammedî bereket gibi iki menba ve kaynak olmasaydı, İslâm sanatı olmazdı. İslâm sanatı, yalnızca Müslümanlar tarafından yaratıldığı için değil, aynı zamanda Şer’at ve tarîkatta olduğu gibi İslâm vahyinden neş’et ettiğinden dolayı İslâm sanatıdır. Bu sanat, formlar dünyasında İslâm’ın bâtinî boyutunu billurlaştırır ve İslâm’ın bâtinî boyutundan neş’et ettiği için, insanı İlâhî Vahiy’in bâtinî menzillerine ulaştırır. İslâm sanatı, menşe açısından bakıldığında, İslâm maneviyatının bir meyvesidir ve tahakkukun (insanın kendini gerçekleştirmesinin) ya da kökene dönüşün üstünlük noktasından bakıldığında ise manevî hayat için bir yardım, tamamlayıcı ve destektir.”²⁹

Kur’ânî bakış açısından neşet eden İslam sanatları doğrudan Kur’ân ifadesi olarak kabul edilmektedir. İslam sanatlarının asıl amacı Kur’ânî bakış ile Allah’ı yeniden hatırlatmak ve o aşkın gerçeği tanıtmaktır. Kur’ân’ın bu mühim rolü bu sanatı büyük ölçüde “Kur’ânî sanatlar” olarak adlandırmaktadır.³⁰

Hz. Muhammed’in vefatının ardından Kur’ân merkezli problemlerin ortaya çıkması hadisesi Kur’ân’ın daha doğru anlaşılması hususunda Kur’ân endeksli bilimsel araştırmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde dil bilim, yazı sanatı ve söz sanatları gibi konular bulunmaktadır. Bu bilimsel araştırmaların Müslümanlar arasında estetik duyarlılığın çıkmasına sebep olduğu ve İslam sanatların tüm dallarını etkilediği söylenmektedir.³¹ İslam sanatları genel itibariyle görünenden görünmeyene, bilinenden bilinmeyene ulaşmayı hedeflemektedir. Başka bir tabirle sonsuzluğa varmayı amaçlamaktadır. Müslüman sanatkarlar sonsuzluğu elde etmek için en mükemmel sanatlar icra etmeye çalışmışlardır. İsmail Raci el-Faruki Kur’ân’ın bu etkisini şu sözlerle ifade etmektedir. “Kur’ân’ın kendisi sonsuz yapının en mükemmel örneğidir; edebî sanatların bütün gelecekteki oluşumlarını, görsel sanatları (dekorasyon ve mimarî eserlerin her ikisini de) ve hatta ses sanatlarını ve musikiyi etkileyen bir örnektir. Edebî bir eser olarak Kur’ân okunurken ritminden, acıcılığından ve belagatinin derinliğinden sarsılmayan bir Müslüman yoktur. O, Müslümanlar üzerinde estetik ve hissi tesire sahiptir. (...) Belagatinin taklit

²⁹ Nasr - Demirhan, *İslam Sanatı ve Manevîyatı*, 15-16.

³⁰ Mustafa Uğur Karadeniz, *İslam Sanatları Estetiği Açısından Klasik Türk Şiiri* (Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018), 43.

³¹ Turan Koç, *İslam Estetiği*, 2020, 57; Karadeniz, *İslam Sanatları Estetiği Açısından Klasik Türk Şiiri*, 45.

edilemezliği, onu bütün sanatlar için bir model olmaktan alıkoymaz. Bu katkı İslamî kültüre, yüzyıllar boyunca birçok kültür ve toplumlardan tevarüs eden motif ve tekniklerin uyarlanmasını şekillendirmiş, yeni motiflerin ve tekniklerin ortaya çıkmasını belirleyen bir çekirdek olmuştur.”³²

İslami eserlerin hangisi temaşa edilirse edilsin İslam sanatların vazgeçilmezi olan estetiğin Kur'ân-ı Kerimden alındığı görülmektedir. Estetiğin iki unsuru olan “güzellik” ve “iyi” kavramları Kur'ân'ın pek çok yerinde vurgulanmaktadır. Kur'ân iyi ve güzel arasında ayırım yapmadan ikisini bir saymaktadır. İyilik ve güzellik temaşa ile ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Kur'ân temaşa kavramını bu iki kelimeyle vurgulamaktadır. Bu bakış açısıyla ortaya konulan eserlerin anlayış biçimi Kur'ânî bir bakış olarak hayata dönük olmasını sağlamaktadır. Mülk suresinde “Yedi göğü birbiriyle tam bir uygunluk içinde yaratan odur. Rahmân'ın yaratığında hiçbir uyumsuzluk göremezsin. Gözünü çevir de bir bak, bir bozukluk görebiliyor musun? Sonra gözünü tekrar tekrar çevir de bak; (kusur arayan) göz aradığını bulamadan bitkin olarak sana dönecektir. Gerçek şu ki biz yakın göğü kandillerle süsledik.” Aynı zamanda Bakara suresinde “bedîu's-semâvâti ve'l-ard”³³ ayeti Kur'ân'ın estetik üzerine bir diğer etkisi olarak görülmektedir. Ayeti kerimelerde göğe olan bu yönlendirme, İslam sanatının sadece mana boyutunu belirlememiş, onun biçimsel boyutunu da etkilemektedir. Kur'ân'daki bu ayetler, İslam sanatındaki süsleme ve motiflerine de kaynaklık etmektedir.³⁴

Kur'ân inişiyle birlikte Müslümanların hem ictimai hem de kültürel hayatlarını etkileyerek yeni bir form oluşturmuştur. Kur'ân'ın bu etkisi önceki kavimlere ait olanı bir bütün olarak reddettiği anlamına gelmemektedir. Zira Kur'ân İslami yaşantıya uygun örf ve adetleri tasvip etmiş kullanmalarına müsaade etmiştir. Bu anlayışla karşılayan halklar İslamı kabul etmeleriyle birlikte onu kendi kültüründe, sanatında ve tüm hayatında uygulamaya başlamıştır. Böylece Kur'ân etkisi neredeyse her alanda fark edilmektedir.

4.2. Hadis

Hz. Muhammed mütevazı ve sade yaşayışında gerek fiilleriyle gerek sözleriyle Müslümanlar için en iyi örnek olmuştur. Onu hayatlarının her alanında örnek alan Müslümanlar, İslam sanatlarının oluşumunda da aynı yolu izlemişlerdir. Çünkü Kur'ân 'da Hz. Peygamber'in Müslümanların yaşayışında belirleyici rol model olduğu anlaşılmaktadır. Ahzab 21'de geçtiği üzere “Ant olsun ki, sizden

³² el-Faruki - el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, 193.

³³ Hayrettin Karaman vd., *Kur'an Yolu Meali* (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı, 2017), Bakara/117.

³⁴ Nusret Çam, *İslam'da Sanat Sanatta İslam* (Ankara: Akçağ Yayınevi, 1999), 93; Karadeniz, *İslam Sanatları Estetiği Açısından Klasik Türk Şiiri*, 47.

Allah'a ve ahiret gününe kavuşmayı uman ve Allah'ı çokça zikredenler için, Allah'ın Resul'ünde iyi bir örnek vardır." ve Haşr suresinin 7. ayeti de "Peygamber size her ne vermiş ise onu alın neyi yasaklamış ise ondan sakının" bunun en güzel örneğidir. Bu ayetler doğrultusunda hareket eden Müslümanlar kendi hayatlarında yapıp ettiklerinde onun göstermiş olduğu yolu takip ederek ilerlemişler. Müslüman sanatkarlar da her Müslüman birey gibi peygamberi rol model almış ve sanatlarında onun o eşsiz estetik ve güzellik duygusunu yansıtmaya çalışmışlardır. Yukarıda zikredilen ayetlerden anlaşılacağı üzere Hz. Peygamberin hadisleri ve davranışları çerçevesinde Müslüman sanatkarlar İslam sanatlarının ilkelerini belirlemeye çalışmışlardır.

Hadis, bütün temel İslam ilimleri için mühim bir konumdur. Zira Nahl suresi 44. ayeti "O peygamberleri apaçık delillerle ve kitaplarla gönderdik. Sana da hikmet ve öğüt dolu bu Kur'an'ı indirdik ki, kendilerine indirilen gerçekleri insanlara apaçık bir şekilde anlatsın ve böylece onlar da Allah'ın âyetleri üzerinde sistemli bir şekilde düşünsünler." Hadisin yani Peygamber'in açıklamaları ve tefsirleri çok büyük önem arz etmektedir. Bu ve benzeri ayetler Hadis ilminin diğer ilim dalları için ne derece ehemmiyetli olduğunu göstermektedir. İslam akaidinde hadis ne kadar mühim ise İslam sanatlarında da o derece ehemmiyet arz etmektedir. Bu nedenle hem hat sanatında hem diğer sanat dallarında hadisler ışığında bir çerçeve ortaya konulmuştur.

Dinin hayata icra edilmesinde hadisler önemli rol almaktadır. İslam düşüncesinde sanat hayatın bir parçası olarak kabul edilmektedir. Böylece icra edilen sanatlarda hadisin rehberliğine ihtiyaç duymaktadır. İslam dini gerek vahiyle gerekse Peygamber'in sünnetiyle İslam sanatlarına kaynaklık etmektedir. Müslümanlar nezdinde İslam sanatları ve estetiğin gelişmesinde ve geçerliliğinde "Allah güzeldir güzelliği sever" "Allah her işte güzelliği farz kılmıştır." Hadisleri öncülük ettiği söylenmektedir.³⁵

Hadisin İslam'a uygunluğu ve değeri bütün İslam alemi tarafından evrensel bir şekilde tanınmaktadır. Müslümanlar hadisi dini, etnik, sosyal, hukuki, siyasi, iktisadi ve sanatsal faaliyetlerin tümünde lüzumu hissetmiş ve kullanmışlardır. Böylece hadis bütün Müslümanlar nezdinde İslam'ın ikinci kaynağı olarak kabul edilmektedir. Peygamber'in hadisi/sünneti İslam dininin ikinci esasını ve kaidesini oluşturduğunu ve hükmünün bütün Müslüman bireyler için bağlayıcı yönü olduğu ittifak halindedir.³⁶

İslam Dini, Müslümanların dini ihtiyaçlarını ve sanatsal uğraşlarını karşılayan, bu ihtiyaç ve gereksinimler için konu ve programlar sunmaktadır. Müslümanlar

³⁵ Karadeniz, *İslam Sanatları Estetiği Açısından Klasik Türk Şiiri*, 50.

³⁶ el-Faruki - el-Faruki, *İslam Kültür Atlası*, 129.

her alanda olduğu gibi sanatsal işlerinde de hadisi kaynak kabul etmiş ve onu göstermiş olduğu düsturlar çizgisinde hareket etmiştir. Müslüman sanatkârlar tüm sanat eserlerinde aşkın olanı hedefleyerek güzele ulaşmayı amaçlamışlardır. Sanatçı için güzeli aramak mühim bir tutkudur. Güzeli aramak sanatçı için hayat bulmaktır. Sanatçı eserlerini ortaya koyarken o eserde karakteri olarak benimsediği güzelliği ön planda tutmaktadır. Sanatçı güzellik tutkusuyla ortaya koyduğu her eserde mutlak güzelliklerin sahibi Allah'a ulaşmayı hedeflemektedir.³⁷ Bunları yaparken "Allah güzeldir, güzeli sever" şiarıyla icra etmektedir.

Hadisler insanlığın hayatı ve onun bir parçası olan İslam sanatları için pratik yol haritalarıdır. Örneğin "ey Allah'ım bana eşyanın hakikatini göster" hadisi İslam sanatlarının estetik ilkelerinden adalet, sembolik, açıklık, anlaşılabilirlik, üsluplaştırma ve temaşa kavramlarının ortaya çıkmasına öncülük ettiği kabul edilmektedir. Hadisin İslam sanatlarına kaynaklık ettiğine dair delillerden biri de İslam sanatlarının bir "ev" formu şeklinde geliştiği düşüncesidir. Hz. Peygamber'in evinin mescide bitişik olması İslam sanatların esaslarından biri sayılan camiihin ortaya çıkmasını sağladığı düşünülmektedir. Camii mimarisinin İslam sanatları içerisinde yerini belirleyen ana unsurunun Kur'ân olduğu belirtilmektedir.³⁸ Dolayısıyla Hz. Muhammed'in bizzat Mescid-i Nebevî'nin planını çizmesi bunun bir göstergesidir.³⁹

Çini sanatının Müslüman sanatkârlar tarafından mükemmel bir şekilde işlenmesi yine hadisin kaynaklılığına bağlanmaktadır. Hz. Peygamber'in hadislerinde yer alan tasvirler adeta gerçekmiş gibi çini eserlerde ve diğer sanat dallarında canlandırılmaktadır. Örneğin pek çok sahih hadis kitabında yer alan "Peygamber bize namaz kıldırıldı ve sonra minbere çıktı. Eliyle caminin kible yönünü gösterdi ve dedi ki: "Size namaz kıldırduğum andan beri, bana cennet ve cehennem gösterildi. Onlar şu duvarın önünde gösterilmiş vaziyette idiler. Hayırda ve şerde bugünkü kadarını hiç görmedim."⁴⁰ Bu hadis İslam sanatlarında süsleme ve tasvirin esasını teşkil etmektedir. Bu hadis rivayetleri hadisin İslam sanatlarına kaynaklık ettiğini göstermektedir. Hz. Peygamber'in sözleri ve fiillerini rol model alan sanatçılar onun hadislerindeki tasvirleri yad etmek amacıyla mimari, çini, ebru, minyatür vb. eserlerde tıpkısı ortaya koymaya çalıştıkları görülmektedir. Böylece İslam sanatlarındaki tezyinat örnekleri İslam'ın ikincil temel kaynağı olan hadise dayandırılmaktadır.

³⁷ Yılmaz Can- Recep Gün, *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği* (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015), 17.

³⁸ Oleg Grabar - Nuran Yavuz, *İslam Sanatının Oluşumu* (İstanbul: Alfa, 2018), 134.

³⁹ Osman Mutluel, *S. Ahmet Arvasi'de İslam Estetik ve Sanatı* (Cağaloğlu, İstanbul, 2012), 97.

⁴⁰ Buhari, kutubi sitte 5377.

4.3. Kur'ân Hat Münasebeti

İslam sanatları içinde müstesna bir yere sahip olan, hatta sanatın gelini tabirini alan hat sanatında vahyin nüfuzu çok bariz bir şekilde fark edilmektedir. Vahyin metin haline dönüşmesiyle Kur'ânî bakış açısıyla ilahi varlığın metin içinde arandığı düşünülürse o aşkın zatın kelamının dünyadaki libası ve görsel tezahürü hat sanatını oluşturmaktadır. Kur'ân'ın nüfuzu altında kalan böyle bir sanatın her görende farklı manevi etkileri oluşmaktadır.⁴¹ Başka bir ifade ile insanların maneviyatına onların gözlerine, duygularına ve gönüllerine hitap eden hat sanatının Kur'ân'ın manevi atmosferinden eşsiz bir biçimde etkilenecek ortaya çıktığı söylenebilir. Vahiy metinleri iki kapak arasına alınarak kitap haline getirildikten sonra yazı ve gereçlerine rağbet artmıştır. Bu vesileyle hat sanatı ilahi kelamın tezahürü olarak Kur'ân'a hizmet olarak ön planda olmuştur. Kur'ân merkezli bir anlayışla sürekli ilerlemiş ve sanatların içinde zirveyi yakalamıştır. Müslümanların her bireyi Kur'ân'a farklı tariklerle hizmet etmişlerdir. Müslüman sanatkârlar ise başta hat sanatı olmak üzere İslam sanatlarının tüm dallarına hizmet etmişlerdir. Çünkü hat sayesinde Kur'ân'ın manevi gerçekleri görsel bir biçimde ortaya çıkmaktadır.

Hayatın dini boyutunu hemen hemen her eserde bulmak mümkündür. Gerek dünyevi bir amaç ile yapılmış olsun gerek ibadet için manevi bir amaç ile inşa edilmiş olsun bu yapılar üstünde süsleme ögesi olarak yer alan Kur'ânî temalı hat sanatı örnekleri hattın Kur'ân ve Hadis ile olan bağını ortaya koymaktadır. Seyyid Hüseyin Nasr Kur'ân hat ilişkisi hususunu şu sözlerle dile getirmektedir. "Kur'ân'ın harfleri, kelimeleri ve ayetleri, yalnızca yazılı bir dilin öğeleri değil, aynı zamanda hat sanatının formu için fiziksel ve görsel aletler olan varlıklar ve kişiliklerdir."⁴² Kur'ân'ın bu manevi ikliminden ve derin okyanuslarından faydalanarak ortaya çıkan hat sanatına Kur'ânî sanat denilmektedir.

Müslüman sanatçılar hem konuşma hem de yazı yoluyla Kur'ân'ın önemini ve mahiyetini anlamaya çalışmışlardır. Zira Kur'ân metninde ilahi varlığın bulunduğu inanılarak ilahi kelamı fenomenolojik bir biçimde hat sanatına yansıtılmaktadır. İnsan hat sanatıyla Allah'ın kelamı Olan Kur'ân'ın içinde bulunan berekete ulaşmak ve manevi hakikati tatmayı amaçlamaktadır. Bunu yaparken dünyevi olan mürekkep ve kâğıt gibi iki bağımsız nesneyi kullanarak Kur'ânî metnin ilahi hakikatine ulaşarak onula yakını bir bağ kurmuş şekilde gerçekleştirmektedir.⁴³

⁴¹ Nasr- Demirhan, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, 18-19; Murat Sülün, *Sanat Eserine vurulan Kur'an Mührü* (İstanbul, 2006), 2.

⁴² Nasr- Demirhan, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, 29.

⁴³ Nasr- Demirhan, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, 30.

Hat sanatı Kur'ân metniyle şekilsel ve yapısal bağlantısından dolayı Kur'ân etkisinde kalarak canlılığını korumaktadır. Kur'ân ile hat sanatı arasında temel bir ilişki bulunmaktadır. Kur'ân'ın batını boyutu tüm yönleriyle İslam hat sanatının içinde yer almaktadır. Böylece görsel sanatlar içinde hat sanatı mihenk olarak kabul edilmektedir. İslam Medeniyetinde karakteristik özellikleri sayesinde ve Kur'ân referanslı olması hasebiyle imtiyazlı bir konum elde etmektedir. Hat sanatı disiplinli bir sanatçının elinden çıkarak elin zihnin ve ruhun bir işareti olarak kabul edilmektedir. İnsan ise ruhi beslemesini tamamen Kur'ân'dan almaktadır. Kur'ânî bakış açısıyla kabul edildiği için şiiirden mimariye pek çok uygulamada merkezi sanat olmayı sürdürmektedir. Nihai olarak denilebilir ki hat sanatı sonsuz formlara sahip olması itibarıyla ilahi kelamın asli eylemi olarak tezahür etmektedir.⁴⁴

Allah tarafından Hz. Peygambere sözlü olarak iletilen vahyin Peygamber'in emriyle sahabeler tarafından yazıya aktarılması, "lekesiz kâğıt tabak" üzerinde muhafaza edilen "emsalsiz ve zarif" olan ilahi kelamın yazıya geçirilmesi sayesinde hat sanatının Kur'ân ile sıkı sıkıya bağlantısı bulunmaktadır. Sanatçılar Kur'ân ile hattın bu bağlantısını göz önünde bulundurarak ilahi kelamın semavi güzelliğini yazı şeklinde icra etmişlerdir. Vahyin semavi boyutu sanatçılar için kaynak olmuş, hat sanatı icrasında onlara şevk sağlamıştır. Kur'ân kabından beslenerek oluşmuş bir sanatın hakikatleri ve amaçları o kabın rengini ve içeriğini yansıtmaktadır. Hat sanatı Kur'ânî perspektifle ele alınmış sonsuza dek ondan istifade etmeyi, ona hizmet etmeyi amaçlamaktadır. İlahi kelamın tezahürü olması hasebiyle daha fazla imtiyaza sahip olduğu ve sanat yolunda hızlıca ilerlediği görülmektedir. Vahiyle hattın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu söylemek mümkündür.⁴⁵ Böylece hat sanatının Kur'ân vahyine kuvvetli bir bağı olması sebebiyle İslam Medeniyetinde çok özel bir yeri olduğu söylenebilir.

İslam hat sanatı aşağıda zikredilecek hususlarda içerik açısından Kur'ân'dan etkilendiği söylenebilir.

5. Kur'ân'da Yazıyla Alakalı Ayetlerin Yer Alması

Kuran-ı Kerim'in inmesiyle Arap yazısına ilgi artmış, Müslümanların hayatındaki ehemmiyeti pekiştirmiştir. Böylece Arap yazısı İslami kimlikle sanat haline gelmiştir. Kuran'da pek çok yerde yazı ve yazı gereçleriyle ilgili ayetler mevcuttur. Bu ayetler dolaylı olmaktan ziyade doğrudan yazı ve yazı yazmanın ehemmiyetine işaret etmektedir. Kuran'da yazı gereçlerine de doğrudan işaret eden ayetler bulunmaktadır. Hz. Muhammed'e inen ilk ayetlerde kalemin zikredilmesi bu hususu en güzel şekilde açıklamaktadır. Dolayısıyla hattatların

⁴⁴ Nasr- Demirhan, *İslam Sanatı ve Maneviyatı*, 30-31.

⁴⁵ Elke Niewöhner, *İslam Sanatı ve Mimarisi*, ed. Markus Hatstein (Literatür, ts.), 575.

Kur'ân'ın yazıya olan bu ehemmiyetine binaen yazı ve gereçlerine ayrı bir önem verdikleri anlaşılmaktadır. Kur'ân yazının önceki kavimler için de mühim bir haslet olduğunu bildirmektedir. Önceki toplumların da yazı ile şerefleştirdiği belirtilmektedir. Hal böyle olunca yazının teklifi olduğu görüşü ortaya çıkmaktadır. Kur'ân ve hadis temelli mevzuya bakıldığında ve İslami etikle ele alındığında Kur'ân tarafından yazı övülmüş ve gelişmesi için teşvik edilmiştir. Yazı Kur'ân perspektifli bir anlayışla icra edildiği için sanat hüviyetini kazanmıştır. Yazı ve hat sanatına olan önemin Kur'ân merkezli bir ehemmiyet olduğu söylemek yerinde olacaktır. Müslümanlar Kur'ân'da yazı ile ilgili bilgileri buldukları için yazıyı hayatlarına farklı bir biçimde tatbik etmişlerdir.

6. İslam Hat Sanatının Tebliğ Görevi Üstlenmesi

Son din olan İslam'ın getirmiş olduğu güzellikler o dini insanlığa tebliğ etmek için birer vasıta mahiyetindedir. İslam dininin mühim görevleri bulunmaktadır. Bunlar dini hayatın birer parçası konumundadır. Tebliğ de bu görevlerden biridir. Müslüman birey İslam dininin getirmiş olduğu bu güzellikleri icra etmekle bu tebliğ görevini yerine getirmektedir. Müslümanlar insanı gönülden hoşnut eden ve büyüleyen cami mimarisiyle, okumuş olduğu ezanla, işlemiş olduğu çini sanatla, güzel Kur'ân okumakla yapmış olduğu Ebru ile ve nihai olarak yaşantısıyla tebliğci kimliğini ortaya koymaktadır. İslam için yapılan her güzellik onun adına birer tebliğ görevi yerine getirmek anlamındadır. İslam dininin estetik ve güzellikleri ile İslam kültür ve medeniyeti tanıtılmaktadır. Böylece İslam'ın getirmiş olduğu güzellikler sayesinde insanlığa kültür ve medeniyetin yanı sıra İslam dinin kendisi tebliği açıdan sunulmaktadır. Hat sanatının çok mühim bir sanat olma hasebiyle müzelerin müstesna yerinde sergilenmektedir.⁴⁶ İslam dinine ait görsel güzellikler başka medeniyet ve kültüre mensup kişilere sorulduğunda cevapları arasında Muhakkak hat sanatı cevabı yer almaktadır. Farklı dine ve kültürlere sahip insanların dikkatlerini bu kadar çok celp eden bir ögenin ya da sanatın tebliğ görevini de çok büyük bir titizlikle yerine getirdiği söylemek mümkündür. Elbette hüsn-i hat sanatı bu görevi onunla meşgul olan üstatlar ve hattatların sayesinde yerine getirdiği bilenen bir hakikattir.

İslam hat sanatının bir tebliğci mahiyetinde olduğu tarihi hadiselerde de görülmektedir. Devlet erkanının birbirine göndermiş oldukları mektuplar çok mühim vesikalardır. O yüzden Müslüman idarecilerin yazısı güzel olanları kâtip olarak seçtikleri bilinmektedir. İdareciler hat sanatının tebliğ yönünü ihmal etmedikleri hem yazısı güzel olan katiplerin seçilmesinden hem de tarihi vakıyalardan anlaşılmaktadır. Yöneticilerin yapmış oldukları yapılarla belli ve

⁴⁶ Enbiya Yıldırım, *Hüsn-i Hat ve Hadis* (Ankara: Otto Yayınları, 2017), 60.

seçkin yazıların yazılmasını istemelerinin sebeplerinden biri de yazının bir tebliğ görevi üstlenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Hattın tebliğ aracı olduğunu gösteren şu iki tarihi hadise çok önem arz etmektedir. Halife Vâsık'ın hediyelerle Rum padişahına gönderdiği İbnu't-Tercumân'ın rivayet ettiği "Onların bayramlarına denk geldim. Kiliselerinin kapısına Arapça yazılar asmışlardı. Sorduğumda bunun Me'mûn'un önce kâtibi, daha sonra veziri olan Ahmed b. Ebî Halid el-Ahvel'in yazısıyla gönderdiği mektup olduğunu, yazıların şeklini ve görünümünü beğendiklerinden dolayı astıklarını söylediler." rivayeti ve Süleyman b. Vehb'in Mu'temidin halifeliği döneminde Rum padişahına bir mektup yazdığını, Rum padişahının da yazıyı görüp, "Arapların bu yazı şeklinden daha güzel bir şeylerini görmedim. Bu yazı gibi onlara haset ettiğim başka bir şey yoktur." Rivayetine bakıldığında yazının başka dine mensup olanların gönlünü hoşnut ettiği görülmektedir.⁴⁷ Konuyla alakalı bir rivayet de şöyle: İbn Mukle'nin kaleminden çıkmış bir mektubun Kostantiniyye'de bir kilisede muhafaza edildiği, belli başlı mabetlerde bayram günlerinde sergilendiği kaydedilir.⁴⁸ Dolayısıyla gerek dini argümanlar gerek tarihî olaylar hat sanatının bir tebliğ aracına sahip olduğunu göstermektedir.

7. Tasvir Yasağının Yazıyı Olumlu Yönden Etkilemesi

Tasviri doğrudan yasaklayan ayetler bulunmamaktadır. Vahiyle yasaklanan haddizatında putlardır. Put yasağı ile gelen ayetler ve resimle ilgili rivayetler yorumlanarak böyle bir yasağa ulaşılmıştır. Hadislerin net bir biçimde tasvire karşı tavrı alması yasağın ana argümanı haline gelmiştir. Putlara tapma endişesi İslam ülkelerinde heykel ve tasvirin yasaklanmasına zemin oluşturmuştur. Tasvir yasağı karşısında Müslümanlar tecrübelerini, kabiliyetlerini, yeteneklerini ve hünerlerini başka alanlarda icra ederek sanat yapmışlardır. Bu alanların başında şüphesiz hat sanatı gelmektedir. Yasak kapsamına girmemek adına her türlü tezyini sanatlarla uğraşmışlardır. Pek çok alanda tezyini unsur olarak da görülen hat sanatının bu anlayışla sanat seviyesine çıktığı düşünülmektedir. Hattatlar İslam'ın gelmesiyle ehemmiyet kazanan Arap alfabesini tükenmez bir kaynak olarak görmüş, yeni teknik ve üsluplarla sanat haline getirmişlerdir.⁴⁹ Böylece resim yasağı yerine hat sanatını estetik ve göz alıcı haliyle Müslümanlar arasında meydana çıkmıştır. Hat sanatı ile tasvir arasında derin bir irtibat bulunmaktadır. Hat sanatı alanında pek çok resimli örnekler mevcuttur. Hat sanatı insanın duygu ve düşüncelerine tercüman olmuş, gerektiğinde bir heykeli, yeri geldiğinde bir resmi, yeri geldiğinde de bir edebiyat görevini üstlenmiştir. Böylece hat sanatı

⁴⁷ Muhammed Yahya es-Suli, *Edebü'l Küttab*, ed. Muhammed Behcet el-Eseri (Kahire: Matba'tu Selefîyye, 1341), 45.

⁴⁸ Ebi Mansur Abdülmelik b. İsmail Seâlibî, *Simâru'l-Kulûb* (darul-Mearif, 1985), 210.

⁴⁹ Yıldırım, *Hüsn-i Hat ve Hadis*, 62.

görsel sanatlar içinde en üst seviyeye çıktığı söylenebilir. Dolayısıyla “yazı esas itibariyle harflerin resimlerinden ibarettir.” ya da “hat yazı ile çizilen bir resimdir.” ifadeleri göz önünde bulundurularak bin yıldan beri var olan hat sanatı için “hat aynı zamanda resim sanatıdır.” tanımı yapmak yerinde bir tarif olarak gözükmektedir. Hattın resim olma özelliğini taşıması sanatçıları resimle alakalı başka mecralara gitmesine izin vermediği görülmektedir. Zira hat sanatının temelinde resim bulunmaktadır. Bu mevzuda Şevket Rado’nun dile getirdikleri büyük önem arz etmektedir. “Hat sanatı, hiç şüphe yok, yazı temeli üzerine kurulmuş bir resim sanatıdır. Batıda klâsik resim nasıl Hıristiyanlığın etkisi altında gelişmiş, sanatkârlar figüratif resim anlayışı içinde Hz. İsa’nın, Meryem Ana’nın, Havarilerin resimlerini yapmaya koyulmuşlarsa, hat sanatı da Müslümanlık sonrasında gerçekleşmiştir. İnsanlara doğru yolu gösteren Kur’ân-ı Kerim’den aldıkları şevkle Allah kelâmı’na, ona inananları hayran bırakacak bir güzellik vermek isteğinin heyecanı ile coşan İslâm sanatkârları, Müslümanlığın -putperestliğe dönülür endişesiyle iyi karşılamadığı figüratif resme itibar etmeden, bugün örneklerini bol bol gördüğümüz soyut (mücerret/abstrait) resimde olduğu gibi, hislere dayalı bir güzellik anlayışı içinde, türlü artistik nitelikleri olan yazı çeşitlerini işleyerek dört başı mamur bir sanatın doğmasına önayak olmuşlardır.”⁵⁰

8. Hat Sanatının Ümmetin Ortak Noktası Olması

Hat sanatı Arap yazısıyla var olan ancak hattatların bilgi, tecrübe, maharet ve kabiliyetleriyle icra edilen bir sanattır. Arap alfabesiyle icra olunan bir sanat olması onu Araplara has bir sanat haline getirmemektedir. Zira İslam dini Arap kökenli bir peygambere inmesine rağmen Arap dini olarak değil İslam’ı kabul eden bütün halkların dinidir. Dolayısıyla İslam dininin gelmesiyle Arap yazısı bütün Müslümanların ortak yazısı haline gelmiştir. Bu sanatla yetenek sahibi olan herkes ilgilenmiş İslam’ın ortak noktası olarak kabul etmişlerdir. Müslümanlar fetihlerle Arap yarımadası dışına çıkarak yeni kimliklerin İslam’ın kabul etmesini sağlamışlardır. Dolayısıyla etnik olarak farklı olsalar bile Arap yazısını İslam’ı kabul ettikleri için sahip çıkmışlardır. Arap olmayan bu halklar İslam sayesinde Arapların alfabesini benimsemiş Müslümanların ortak yazısı kabul etmiş ve onu çok ileri seviyelere taşıyarak sanat hüviyeti kazandırmışlardır. Böylece belli bir kavmin yazısı ve sanatı değil bütün Müslümanların ortak paydası olan bir yazı ve sanat haline gelmiştir. 1400 küsur yıldır hattatlar Kur’ân ayetlerini İslam yazısıyla en güzel biçimde yazmak için gayret sarfettikleri bilinen bir hakikattir. Öz itibariyle Arap harfleri olsa bile mahiyet açısından Kur’ân harfleri olması hasebiyle çok daha önemli bir kimlik kazanmıştır.

⁵⁰ Şevket Rado, *Türk Hattatları* (İstanbul: Yayın Matbaacılık, ts.), 7; Yıldırım, *Hüsn-i Hat ve Hadis*, 62.

Müslüman hattatların gayret ve çabaları neticesinde İslam sanatları içerisinde adını altın harflerle kaydeden hat sanatı ortaya çıkmıştır. Böylece hat sanatı “Arap yazısı” veya “Arap hattı” olmaktan çıkmış “İslam yazısı” ya da “İslam hat sanatı” unvanını kazanmıştır. Şekil ve biçim olarak Arap alfabesi ve yazısı içerik ve mana itibarıyla “İslam yazısı” ve “İslam hat sanatı” olarak bilinmektedir. Yazır Kalem Güzeli adlı eserinde şu sözleriyle “Ümmet içinden yalnız Araplar değil; Türkler, Acemler, Mısırlılar, Tunuslular, Cezayirli, Faslılar, Endülüslü, Afganlılar, Buharâlılar, Hîreliler, Semerkantlılar, Hindililer, Cavalılar, Kürtler, Lazlar, Pomaklar, Boşnaklar, Arnavutlar, Çerkesler, daha nice kavimler ve milletler içinde, köleler, cariyeler, erkekler, kadınlar, fakirler, zenginler, alimler, feylesoflar, ressamlar, mûsikîşinaslar, bestekârlar, hakîmler, şeyhler, fakihler, kadılar, müftüler, kadiaskerler, şeyhulislam, vezirler, nâzırlar, paşalar, şahlar, padişahlar arasında göz nuru döken ve ömürler tüketen ve şaheserler veren nice yüksek sanatkarlar yetişmiştir.” Ortak paydaya değinmektedir.

9. İslam Hat Sanatını Kur'ân'a Hizmet Olarak Görmek

Hattatların Kur'ân ve hadisleri hayatlarının merkezine alarak mesleklerini icra ettikleri görülmektedir. Hayatlarını Kur'ân ve sünnete göre tanzim eden biri diğer insanları manevi yönde daha çok etkilemektedir. Zira hattatlar yazılarıyla veya nakşettikleriyle etrafında olan kişilere Allah'ın kelamı olan Kur'ân'ı anlatmaya çalışmaktadırlar. Hattatların hangi eseri ele alınırsa o eserin amacı Kur'ân'a hizmet olarak karşımıza çıkmaktadır. Hattatların Kur'ân'a hizmet yolunda çalıştıklarının en iyi göstergesi gelenekten kopmadan Kur'ân yazısıyla ilgili gelen rivayetlere tabi olacak şekilde uymaları gösterilmektedir. Zira hattatlar Mushaf'ları belli yazı şekilleri dışına çıkmadan yazmaları Kur'ân'a hizmet ettiklerini bildirmektedir. Dolayısıyla onlar Kur'ân yazısı veya hattı icra ederken resmi Osmaniye muhalif olmadan hattı günümüze kadar özenle getirdikleri bilinmektedir.⁵¹ Hat sanatının Kur'ân hizmetinde olması hasebiyle eski devirlerden itibaren Kur'ân hattıyla ilgili müstakil eserler yazılmaktadır. Böylece hem hat sanatına hem de kıraat ilmine kaynaklık eden “Resmi Mushaf” ilminin ortaya çıktığı söylenmektedir.⁵² Mushaf yazısının tevkifi olduğu rivayet edilmektedir. Bu rivayetler dışına çıkmadan hattatların Kur'ân'dan iktibas etmiş oldukları her ayetin yazımı ve nakşedilmesi İslam dinine ve Kur'ân-ı Kerim'e hizmet olarak değerlendirilmektedir.⁵³

Hat sanatı sonsuz çeşitliliği içerisinde form ve ritimleriyle barındırdığı her nokta ve çizgisiyle, mimariden şiiere kadar yer aldığı her alanda Kur'ân'a hizmet

⁵¹ İmaduddin İsmail İbni Kesir, *Fedailu'l-Kur'an* (Beirut, 1987), 5.

⁵² Ömer Nuhu Bilmen, *Tefsir Tarihi* (Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1955), 1/27.

⁵³ Muhammed Abdulazim ez-Zerkani, *Menahili'l İrfan fi Ulumi'l-Kur'an* (Beirut: el-Mektebetu'l Asriyye, 1996), 1/377.

etmektedir. İslam Medeniyetinin görünür yönü olarak hat sanatı görsel sanatlar içerisinde Kur'ani bir imtiyaz elde etmektedir. Hattatların bu imtiyazın bilincinde oldukları için çizdikleri ve yazdıkları her satır ile Allah'a ve Kur'an'a hizmet etmeyi amaçladıkları düşünülmektedir. Zira hattatların disiplinli bir zihin ve haz almış bir ruh ile Kur'an'ın manevi özüne ulaşmayı hedefledikleri görülmektedir. Hattatların elindeki kalemın dahi asli görevi Kur'an'a hizmet olduğu bilinmektedir. Zira "kalem, ilahi yaratmanın aktif kutbudur."⁵⁴ Böylece hat sanatı bütün araç gereçleri ve ortaya konulan eserleriyle ilahi kelamın hizmetinden başka bir gaye taşıyamadığı anlaşılmaktadır.

10. Kitabelerde Yer Alan Hat sanatıyla Allah'ın Mesajını İletmek

İslam dünyasındaki dini mimari yapılarda yer alan kitabelerin çoğu ayet ve hadislerden yapılmış alıntılardan ibarettir. Ayet ve hadislerin mimari yapılarda sıkça kullanılması mimari ile hat sanatı arasındaki derin bağı ortaya koymaktadır. Mimari yapıların tezyinatında kullanılan hat sanatı örnekleri sadece tezyini unsur olmayıp aynı zamanda mimari yapının öğeleriyle bir bütün oluşturduğunu göstermektedir. Kur'an'dan alınan ayetlerin genellikle avlu veya giriş kısmında bulunan kapılar üzerinde görülmesi hattın bir tebliğ görevinin olduğunu göstermektedir. Bu görev Allah'ın mesajının insanlığa iletilmesidir. Ayetlerin bu kısımda yer almasının ana argümanı ise insanların mimari yapılarla temasa geçtiği ilk mekanlar olmasıdır. Dini yapılar üzerinde genelde bütün İslami sanat öğeleri özelde ise hat örnekleriyle Allah'ın mesajının yani İslam dininin öğretilerinin iletilmesi amaçlanmaktadır. Zira insanoğlu var olmasıyla birlikte sanatı farklı araç-gereç ve materyallerle ifade aracı şeklinde kullanmaktadır. Sanat dallarının tümünün insanlar üzerinde büyük bir etkiye sahip olduğu bilinen bir hakikattir. İslam sanatları içerisinde hat sanatı da insan üzerinde yaratmış olduğu etki ile müstesna bir yere sahiptir.⁵⁵

Sonuç

İslam hat sanatının gelişmesinde pek çok faktör bulunmaktadır. Bu faktörlerin başında Kur'an gelmektedir. İslam dininin yasası olan vahiyle birlikte yazıya kutsiyet kazandırıldığı saptanmıştır. Kur'an ayetlerinde doğrudan yazının zikredilmesinin yazının sanat haline gelmesini hızlandırdığı tespit edilmiştir. İslam medeniyetinde metin haline gelen ilk kitabın Kur'an olmasının yazıya ayrı bir değer kattığı belirlenmiştir. Kur'an'ın içerik bakımından yazıya büyük bir etki ettiği, Arap yazısının İslam yazısı hüviyetini aldığı gözlemlenmiştir.

⁵⁴ Nasr - Demirhan, *İslam Sanatı ve Manevîyatı*, 30.

⁵⁵ Özgür Çetintaş, "Ankara Alaeddin Camii Kitabelerinin Hat Sanatı Yönünden İncelenmesi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 43 (ts.), 198.

Hayatlarını Kur'ân ile güzelleştiren sanatkârlar Kur'ân yazısını en güzel hale getirdikleri belirlenmiştir.

Kaynakça

- Acar, Şinasi. *Türk Hat Sanatı*. İstanbul: Antik Kültür Yayınları, 1999.
- Ayvazoğlu, Beşir. *İslâm Estetiği ve İnsan*. İstanbul: Çağ Yayınları, 1989.
- Berk, Süleyman. *Devlet-i Aliyye'den günümüze hat sanatı*. Ankara: İnkılab Yayınları, 2013.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı Yayınları, 1955.
- Can, Yılmaz- Gün, Recep. *Ana Hatlarıyla Türk İslam Sanatları ve Estetiği*. İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2015.
- Çam, Nusret. *İslam'da Sanat Sanatta İslam*. Ankara: Akçağ Yayınevi, 1999.
- Çetintaş, Özgür. "Ankara Alaeddin Camii Kitabelerinin Hat Sanatı Yönünden İncelenmesi". *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 43 (ts.).
- Derman, M Uğur. "Hat". 16/427-437. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Derman, M Uğur. "Hattat". 16/493-499. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 1997.
- Faruki, İsmail Raci el-Faruki, Luis Lamia el-. *İslam Kültür Atlası*. çev. Mustafa Okan Kibaroglu-Zerrin Kibaroglu. İstanbul: İnkılab Yayınları, 1997.
- Gökbilgin, M Tayyib. *Osmanlı Paleografa ve Diplomatik İlmî*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1992.
- Grabar, Oleg- Yavuz, Nuran. *İslam Sanatının Oluşumu*. İstanbul: Alfa, 2018.
- Habib. *Hat ve Hattatun*. çev. Samiye Muhammed Celal. Kahire: el-Metabiu'l Emire, 2010.
- İbn Haldun, Abdurrahman. *Mukaddime-i İbn-i Haldun*. çev. Halil Kendir. II Cilt. Ankara: İmaj, 2004.
- İbni Kesir, İmaduddin İsmail. *Fedailü'l-Kur'an*. Beyrut, 1987.
- Karadeniz, Mustafa Uğur. *İslam Sanatları Estetiği Açısından Klasik Türk Şiiri*. Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2018.
- Karaman, Hayrettin vd. *Kur'an Yolu Meali*. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı, 2017.
- Koç, Turan. *İslam Estetiği*, 2020.
- Kürdi, Muhammed Tahir. *Tarihu'l Hatti'l Arabi ve Adabuhu*. el-Mektebetu'l Hilali, 1939.
- Mutluel, Osman. "İslam Düşüncesinde Hat Sanatı veya Kalemin Şarkısı". *The Journal of Academic Social Science Studies* 6/6 (2013), 863-876.
- Mutluel, Osman. *S. Ahmet Arvasi'de İslam Estetik ve Sanatı*. Çağaloğlu, İstanbul, 2012.
- Nasr, Seyyid Hüseyin-Demirhan, Ahmet. *İslam Sanatı ve Manevîyatı*, 2017.
- Niewöhner, Elke. *İslam Sanatı ve Mîmarisi*. ed. Markus Hatstein. Literatür, ts.
- Özkeçeci, İlhan. *Hat Sanatını Tanımak*. İstanbul: Yazıgen, 2017.
- Rado, Şevket. *Türk Hattatları*. İstanbul: Yayın Matbaacılık, ts.
- Sami, Ahmed Abdulhalim. *el-Hattu'l Kufiyü'l-Hendesi el-Murabba'a*. İskenderiyye: Müessesetü'ş-Şebabi'l-Camia, 1991.
- Seâlibî, Ebi Mansur Abdulmelik b. ismail. *Simâru'l-Kulûb*. daru'l-Mearif, 1985.
- Serin, Muhittin. *Hat Sanatı Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Kubbealtı, 2019.
- Serin, Muhittin. *Hat sanatı ve meşhur hattatlar*. İstanbul: Kubbealtı Akademisi Kültür ve San'at Vakfı, 1999.

- Suli, Muhammed Yahya es-. *Edebü'l Küttab*. ed. Muhammed Behcet el-Eseri. Kahire: Matba'tu Selefiyye, 1341.
- Sülün, Murat. *Sanat Eserine vurulan Kur'an Mührü*. İstanbul, 2006.
- Uğur, Ahmet. *Epigrafi ve Paleografi*. Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat fakültesi Yayınları, 1983.
- Yazır, Mahmud Bedreddin. *Medeniyet Âleminde Yazı ve İslâm Medeniyetinde Kalem Güzeli*. III Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Bakanlığı, 1989.
- Yıldırım, Enbiya. *Hüsn-i Hat ve Hadis*. Ankara: Otto Yayınları, 2017.
- Zerkani, Muhammed Abdulazim ez-. *Menahilü'l İrfan fi Ulumi'l-Kur'an*. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l Asriyye, 1996.

Araştırmacıların Katkı Oranı Beyanı/ Contribution of Authors

Araştırma tek bir yazar tarafından yürütülmüştür.

The research was conducted by a single author.

Çıkar Çatışması Beyanı / Conflict of Interest

Çalışma kapsamında herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of the study.

İntihal Politikası Beyanı / Plagiarism Policy

Bu makale iThenticate yazılımıyla taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism was detected.

Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı / Scientific Research and Publication Ethics Statement

Bu çalışmada “Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi” kapsamında uyulması belirtilen kurallara uyulmuştur.

In this study, the rules stated in the “Higher Education Institutions Scientific Research and Publication Ethics Directive” were followed
